

Geoffrey Robertsin haastattelu: Neuvostoliiton ulkopolitiikan tutkimus kylmän sodan vuosina

Venäjän hyökkäyssota Ukrainassa on asettanut uusia haasteita Venäjään liittyvälle tutkimukselle. Erityisen hankalaan tilanteeseen ovat joutuneet ne tieteenalat ja tutkijat, joiden tutkimus perustuu Venäjällä oleviin aineistoihin tai kenttätyöhön. Sodan vuoksi institutionaaliset yhteydet enemmistöön venäläisistä yliopistoista ja tutkimuslaitoksista on katkaistu, ja sama linjanveto koskee myös valtiollisia arkistoja ja museoita. Venäjän historiaa tutkivalle tilanne onkin äärimmäisen hankala ja sitä on verrattu kylmän sodan aikaan, jolloin matkustaminen Neuvostoliittoon ylipäänsä oli hyvin rajattua, puhumattakaan ulkomaalaisten tutkijoiden pääsystä arkistoihin. Millaista Neuvostoliiton ja Venäjän historian tutkiminen oli kylmän sodan vuosina? Tähän kysymykseen vastaa *Idäntutkimuksen* haastattelussa historian emeritusprofessori Geoffrey Roberts.

University College Corkissa Irlannissa uransa tehnyt Geoffrey Roberts on kirjoittanut lukuisia teoksia Neuvostoliiton ulkopoliitikasta ja Stalinista kylmän sodan vuosina. Suomessa tunnetuin lienee hänen kenraali Žukovia käsittelevä käännetty teoksensa *Stalinin kenraali. Georgi Žukov* (Tammi, 2013). Robertsin viimeisin monografia *Stalin's Library. A Dictator and His Books* (Yale University Press, 2022) tarkastelee Stalinia tämän henkilökohtaisen kirjaston kautta. Stalinin intellektuaalinen biografia analysoi, mitä ja miten diktaattori luki ja miten hän hyödynsi lukemaansa. Geoffrey Roberts on vierailut viime vuosina Venäjän arkistojen ohella ahkerasti myös Suomessa. Hän on toiminut vierailevana tutkijana Aleksanteri-instituutissa vuosina 2021–2022 sekä Helsingin yliopiston tutkijakollegiumissa 2018–2019.

Seuraavassa haastattelussa Geoffrey Roberts avaa kokemuksiaan Neuvostoliiton tutkimuksesta kylmän sodan vuosina ja sen jälkeen.

Geoffrey, aloitit historiantutkimuksen kylmän sodan vuosina. Voisitko kertoa urasi alusta; miten kiinnostuit Neuvostoliitosta ja mitä aiheita tutkit?

– Opiskelin 1970-luvun alussa kansainvälisiä suhteita ja kylmän sodan syntyyn liittyneet debaattit kiinnostivat. Olin erityisen viehätynyt siitä, kuinka yhdysvaltalaiset revisionistihistorioitsijat, kuten William Appleman Williams, Gabriel ja Joyce Kolko, Lloyd C. Gardener ja David Horowitz, haastoivat konventionaalista länsimaista narratiivia kylmästä sodasta. Päätin tehdä ”revisionistisen” väitöskirjan Neuvostoliitosta ja kylmän sodan synnystä.

Yleisemmin kiinnostukseni Neuvostoliittoa kohtaan juonsi juurensa Britannian kommunistisen puolueen jäsenyydestä. Olin puolueen eurokommunistisessa siivessä ja meidän keskeisiä tehtäviämme oli kriittinen tutkimus ”olemassa olevasta sosialismista”. Ottaen huomioon taustani kansainvälisten suhteiden opiskelijana oli aika loogista erikoistua Neuvostoliiton rooliin maailmanpolitiikassa. Jätin puolueen vuonna 1988 juuri kun Gorbatsšov oli alkanut intoilla eurokommunismien demokraattisen sosialismin ohjelmasta. Olin siinä vaiheessa kuitenkin jo siirtynyt poliittisesti toisaalle.

1970-luvun puolivälissä opiskelin kansainvälistä politiikkaa London School of Economicsissa (LSE). Alun perin aiheeni oli Neuvostoliiton ulkopoliittikka 1941–1947, mutta parin vuoden jälkeen vaihdoin natsi-Saksan ja Neuvostoliiton väliseen hyökkäämättömyyssopimukseen¹ ja Neuvostoliiton ulkopoliittikkaan 1930-luvulla, koska halusin käyttää väitöskirjassani ensikäden lähteitä ja niitä oli paljon enemmän saatavilla 1930-luvulta kuin 1940-luvulta.

Matkustaminen Neuvostoliittoon ja Itä-Eurooppaan oli monin tavoin rajoitettua tuohon aikaan. Suunnittelitko työskenteleväsi neuvostoarkistoissa vai oliko se tuolloin täysin pois-suljettua?

– Itse asiassa ulkomaalaisilla tutkijoilla oli jonkinlainen pääsy neuvostoarkistoihin, mutta se oli erittäin tiukasti rajattu eikä sellaisiin aineistoihin ollut pääsyä, jotka olisivat voineet näyttäytyä ristiriitaisena tai ideologisesti arkaluontoisena. Ei ollut puhettakaan, että ulkopoliittikkaan ja puolueeseen liittyviä arkistoaineistoja olisi päässyt näkemään, ja juuri ne olisivat kiinnostaneet minua. Neuvostoliittoon mentiin opiskelemaan venäjää (ja muita kieliä), tapaamaan neuvostoliittolaisia opiskelijoita ja tutkijoita. Onnekkaimmat saattoivat päästä lukemaan julkaisemattomia materiaaleja, kuten tutkielmia.

Hakemukseni British Councilin matkastipendiin Neuvostoliittoon hylättiin vuosien ajan, mahdollisesti poliittisista syistä. Jälkikäteen ajateltuna harmittaa, että jäin vaihto-opiskelukokemuksesta paitsi, mutta rehellisesti sanottuna ei se minua silloin vaivannut. Poliittinen aktiivisuus oli tuolloin akateemista työtä tärkeämpää. Koska olin opiskellut venäjän kieltä vain vuoden pari, olin sellaiseen matkaan huonosti valmistautunut. Neuvostojärjestelmään skeptisesti ja kriittisesti suhtautuvana minulla ei ollut palavaa halua tehdä pyhiinvaellusmatkaa ”sosialismin kotimaahan”, vaikka kävinkin siellä 1980-luvulla yksityisesti. Vuosia myöhemmin yritin jälleen saada British Councilin stipendin, mutta siihen mennessä neuvostojärjestelmä oli jo vapaassa syöksyssä ja hakemukseni katosi jonnekin. Vuonna 1992 sain pestin Corkin University Collegessa Irlannissa ja olin satoja uusia luentoja valmistelllessani liian kiireinen ehtiäkseni mukaan Moskovan 1990-luvun alun arkistokultakuumeeseen.

Mistä löysit aineistoja?

– Kaksi ensimmäistä kirjaani ja ensimmäiset tieteelliset artikkelini perustuivat dokumenttikokoelmiin, joita oli koottu Neuvostoliiton ja Venäjän diplomatian arkistoista.² Kun olin saanut julkaistua tutkimukseni Neuvostoliiton ulkopoliitikasta 1930-luvulla (1980–90-lukujen taitteessa) saatavilla oli jo tuhansittain dokumentteja, mukaan lukien muutamia tärkeitä myöhäisellä neuvostoajalla julkaistuja dokumenttikokoelmia, jotka paikkasivat monia aukkoja liittyen esimerkiksi Stalinin ja Hitlerin väliseen sopimukseen. Nämä aineistot mahdollistivat empiiriseen aineistoon perustuvia narratiiveja Neuvostoliiton ulkopoliitikasta, jotka ylittivät kylmän sodan ideologiset polemiikit.

Mitä muita materiaaleja käytit tutkimuksessasi?

– Saatavilla oli tietysti monenlaisia läntisiä arkistomateriaaleja. Ison-Britannian ulkoministeriön arkistot olivat LSE:n naapurissa ja väitöskirjatutkijana vietin niissä paljon aikaa. Muistiinpanoni ovat yhä tallessa, joten voin todistaa sen! Kun Neuvostoliiton vastaaviin arkistoihin ei ollut pääsyä, länsimaisen aineiston arvon ja tarkkuuden arvioiminen oli hankalaa. Sama päti myös neuvostolehdistöön. Kuinka hyvin se heijasteli todellisia asenteita, havaintoja ja politiikkaa Neuvostoliitossa? Tiedämme nyt, että se oli aika hyvä indikaattori todellisista poliittisista diskursseista Neuvostoliitossa, mutta noina aikoina lehdistöön suhtauduttiin hyvin epäilevästi ja sitä pidettiin lähinnä propagandana. Tämän vuoksi en hyödyntänyt niin paljon neuvostoliittolaisia sanoma- ja aikakauslehtiä kuin olisi pitänyt. Olin liian keskittynyt siihen, mitä diplomaattiset dokumentit paljastivat.

Oli myös toinen tärkeä lähdetyyppi, jota käytin todella paljon: neuvostoliittolainen historian tutkimusperinne maan ulkopoliitikasta, joka nousi diplomatiaan liittyvien dokumenttien rinnalle. Joillain näistä historioitsijoista, etenkin entisillä diplomaateilla, oli suora pääsy Neuvostoliiton ulkopoliitikan arkistoihin ja opinkin taitavasti kaivamaan arkistoaineistojen tiedonjyväsiä näistä teoksista.

Haaveilitko koskaan pääsystä Neuvostoliiton politiikkaa koskeviin arkistoihin?

– En ikinä. En ainakaan ennen Gorbatšovin aikaa, jolloin yhtäkkiä kaikki näytti mahdolliselta.

Oliko sinulla kontakteja neuvostotutkijoihin? Jos oli, niin missä tapasit heitä?

– Ainoat kontaktini olivat kommunistiyhteyksien kautta. He olivat vanhempia tieteen-tekijöitä eikä minulla nuorempana tutkijana ollut mahdollisuutta kehittää heidän kanssaan henkilökohtaista tai ammatillista suhdetta.

Milloin viimein pääsit arkistoihin ja miltä se tuntui?

– Ensimmäinen arkistomatkaneni Venäjälle oli marraskuussa 1996. Olin palannut takaisin alkuperäiseen aiheeseeni eli Neuvostoliitto, liittoutuneet ja kylmän sodan alku 1941–1947. Vietin kuukauden Venäjän ulkoministeriön (MID) arkistossa ja etsin kansioita ulkoministereiden konferenssista Moskovassa lokakuussa 1943.³

Sen jälkeen olen tehnyt lukuisia arkistomatkoja Moskovaan ja saanut käydä läpi tuhansia kansioita eri arkistoissa (RGASPI, RGANI, RGALI, RGVA, GARF ja AVP RF)⁴ Näiden aineistojen kanssa työskentely oli ja on edelleen uskomaton kokemus. Kaltaiseni tutkija, joka ei koskaan uskonut näkevänsä näiden rakennusten saatikka arkistokansioiden sisälle, osaa tätä kokemusta erityisesti arvostaa.

Ulkoministeriön arkisto ei edelleenkaan tarjoa tutkijoille minkäänlaisia hakuoppaita, joiden avulla kansiot voisi paikantaa. Kun heille kertoo aiheensa, he päättävät, mitä materiaalia haluavat käyttöön antaa. Yksi kikka oli pyytää saada nähtäville tiettyjä kansioita, joihin muut tutkijat olivat jo aiemmin viitanneet tutkimuksissaan. Ennen kaikkea tarvittiin sinnikkyyttä. Palasin arkistoon vuosi toisensa jälkeen ja sain satoja kansioita Neuvostoliiton ulkopoliitikasta 1940- ja 1950-luvulta. Yksi erityisen hyvin mieleen painunut muisto on se, kun arkistonhoitaja piti lukusalin auki ”siivouspäivänä” vain minua varten, jotta ehtisin saada työni valmiiksi ennen kotiinpaluuta Irlantiin.

Miten tutkimuksen tekeminen Neuvostoliitosta/Venäjältä kylmän sodan aikana eroaa siitä, millaista se on nykyään (tai oli 24.2.2022 saakka)?

– Aiemmin olisin vastannut tähän kysymykseen, että tutkimus on nykyään vähemmän poliittista ja ideologista, objektiivisempää ja näyttöön perustuvaa. Valitettavasti tämä ei enää pidä paikkaansa. Lähteiden todistusvoimaan liittyvät normit ovat väljentyneet ja on jossain määrin palattu kylmän sodan ajan polemisointiin, erityisesti sellaisten aiheiden kohdalla kuten natsi-Saksan ja Neuvostoliiton sopimus.⁵

Sen lisäksi, että pääsy arkistoihin on nyt vapaampaa, iso ero on myös siinä, että kontaktit ja keskustelut venäläisten tutkijoiden kanssa ovat lisääntyneet valtavasti ja he ovat tuottaneet runsaasti arvokasta tutkimusta, etenkin dokumenttikokoelmia. Moskovan-matkoillani osallistun yleensä johonkin konferenssiin, teen arkistotutkimusta ja kierrän tehokkaasti kirjaoppoja. Ennen minulla oli tapana postittaa kirjaostokset kotiin, mutta nykyään palaan toisen matkalaukun kanssa.

Nykyään on myös verkossa avoimesti saatavilla valtava määrä Venäjän arkistojen digitoituja aineistoja. Esimerkiksi ulkoministeriön arkiston tietokanta Neuvostoliiton suhteista Isoon-Britanniaan ja Yhdysvaltoihin toisen maailmansodan aikana, Yalen yliopiston *Stalin Digital Archive* ja Jeltsinin arkiston aineistot Pietarissa. Lisäksi monilla Venäjän arkistoilla on nykyään aineistoluettelot ja hakuoppaat verkossa. Niistä on valtavasti apua tutkimusmatkojen suunnittelussa.

Näetkö mitään yhtymäkohtia kylmän sodan ja nykyhetken välillä Venäjällä tehtävään tutkimukseen (erityisesti aineistonkeruuseen) liittyen?

– Tietääkseni Venäjä ei rajoita arkistojen käyttöä, mutta se on tietysti mahdollinen vastaliike länsimaisille akateemisille ja julkaisemiseen liittyville sanktioille. Äärimmäisen polarisoitunut propagandataistelu Venäjän-Ukrainan sodasta⁶, joka on luonut pelon ja uhan ilmapiiriä, on todella huolestuttavaa. Venäjällä on mahdotonta kritisoida sotaa tai puhua edes sellaisen näkemyksen puolesta, että vikaa on kaikissa osapuolissa. Lännessä taas puhutaan paljon Venäjä-tutkimuksen dekolonisaatiosta, mikä tulee ajoittain lähelle McCarthy-tyyppisiä⁷ vainoja niitä kohtaan, jotka eivät noudata länsipropagandan linjaa sodasta Ukrainassa.

Toivon voivani vieraillla Moskovan arkistoissa seuraavina kuukausina ja voi olla, että pääsen tarkistamaan muutamia yksityiskohtia Venäjän uudemman ajan historian arkistosta (RGANI) tai Venäjän sosiaalipoliittisen historian arkistosta (RGASPI).⁸

Miten Venäjän hyökkäyssota on muuttanut sinun tutkimustasi ja mahdollisuuksia tehdä tutkimusta?

– Sota on saanut minut entistä vakuuttuneemmaksi tarpeesta kirjoittaa seuraava kirjani, ”Stalin’s peacemakers”, joka käsittelee kommunistijohtoista rauhan liikettä 1940-, 1950- ja

1960-luvulla. Liikkeen urhoollinen taistelu ydinaseriisunnan ja maiden rauhanomaisiin suhteisiin perustuvan yhtenäisen, globaalin yhteisön puolesta on nyt relevantimpi kuin koskaan. Onneksi minulla on kopiot tai muistiinpanot kaikista tarvittavista dokumenteista venäläisistä arkistoista. Muiden arkistoaineistojen joukossa minulla on aineistoja myös Helsingin fantastisesta Kansan Arkistosta, jonka kokoelmia rauhanliikkeestä ei löydy mistään muualta.

Haluaisitko vielä kertoa jotain Idäntutkimuksen lukijoille?

– Kyllä, vietin hienoa aikaa Suomessa Helsingin yliopiston tutkijakollegiumin tutkijana vuosina 2018–2019.

Pia Koivunen

Viitteet

- 1 Molotov–Ribbentrop-sopimus. Toim. huom.
- 2 Iso osa tästä työstä on tiivistettynä Geoffrey Roberts: *The Soviet Union and the Origins of the Second World War* (Macmillan, 1995).
- 3 Tämä tutkimus laajeni myöhemmin tutkimukseksi Stalinista sotajohtajana: *Stalin's Wars: From World War to Cold War, 1939–1953* (Yale University Press, 2006).
- 4 RGASPI – Venäjän sosiaalipoliittisen historian valtionarkisto, RGANI – Venäjän uudemman ajan historian valtionarkisto, RGALI – Venäjän kirjallisuuden ja taiteen valtionarkisto, RGVA – Venäjän sotahistorian valtionarkisto, GARF – Venäjän federaation valtionarkisto ja AVP RF – Ulkoministeriön arkisto. Toim. huom.
- 5 Ks. Geoffrey Roberts: “Poles Apart: Putin, Poland and the Nazi-Soviet Pact”, *History News Network*, 19.1.2019, <<https://hnn.us/article/174070>>.
- 6 *Idäntutkimus* käyttää sodasta termiä ”Venäjän hyökkäyssota Ukrainaa vastaan”, mutta tässä on säilytetty suora käännös haastateltavan käyttämästä termistä ”Russia-Ukraine war”. Toim. huom.
- 7 Tässä viitataan senaattori McCarthyn kommunistivainoihin Yhdysvalloissa 1950-luvulla. Toim. huom.
- 8 Molemmat niin sanottuja vanhoja puoluearkistoja. Toim. huom.